

ارزیابی تأثیر قابلیت توسعه فضای سبز با بکارگیری رهیافت پارک‌های جیبی در ارتقای کیفیت منظر تاریخی شهر (مطالعه موردی: شهر قزوین)*

رضا خیرالدین**

دکتری شهرسازی، استادیار شهرسازی دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران
و پژوهشگر وابسته گروه مهندسی پروژه‌های آمایش شهری و منظر (IPAPE)، دانشگاه پلی تکنیک فرانسوا رابوله، فرانسه

الهام کاکاوند

کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

مرتضی امیددی

کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، ایران.

چکیده

بررسی و مطالعه فرایند رشد و توسعه شهرها، نمایانگر شکل‌گیری شرایط کیفی ناهمگام و در پاره‌ای موارد بحرانی در منظر تاریخی به عنوان یکی از مهم‌ترین آثار و پیامدهای سیاست‌های توسعه شهری است. این درحالی است که منظر شهری کلیت شهر را به مثابه یک «متن» آشکار ساخته و امکان «قرائت» و «خوانش» این متن را فراهم می‌آورد. تصویری روشن از منظر شهر، نقش مهمی در ایجاد احساس امنیت، افزایش تجربه، حس تعلق، حضور در مکان و ... دارد. از سوی دیگر امروزه با توجه به حجم بالای ساخت و سازهای شهری، میزان بهره‌گیری از الگوهای طبیعی و فضاهای سبز کاهش یافته است. از این رو با توجه به هدف پژوهش که در راستای توسعه فضای سبز شهری و ارتقای کیفیت محیط شکل گرفته است؛ بهره‌گیری از فضای سبز کوچک مقیاس می‌تواند نقش به‌سزایی را در ارتقای کیفیت منظر شهر و خوانایی محیط شهری بازی کند و تأثیر مستقیمی در آدارک شهروندان داشته باشد و سبب گردد اطلاعات بالقوه محیط شهری به درستی به بالفعل تبدیل شوند. در این میان رهیافت پارک‌های جیبی به عنوان یکی از مؤثرترین روش‌ها برای ارتقای کیفیت منظر شهری مطرح می‌باشد. ایجاد پارک‌های بسیار کوچک یا جیبی "POCKET PARK" راه حلی برای جبران بخشی از کمبود فضای سبز در مراکز شهری به ویژه در بافت تاریخی شهر می‌باشد. پیشینه مطالعات در خصوص توسعه و بکارگیری این پارک‌ها در سطح شهر به عنوان فضاهای سبز طراحی شده نشان می‌دهد که این فضاها می‌توانند علاوه بر افزایش توزیع عادلانه فضاهای سبز عمومی، به نشانه‌گذاری محیط شهری کمک نماید. از این رو پژوهش حاضر در ابتدا به دنبال بازشناسی مفهوم منظر شهری به ویژه در بافت تاریخی شهر، مفهوم و نقش پارک‌های جیبی در توسعه فضای سبز شهری بوده و سپس با استفاده از معیارها و مؤلفه‌های اثربخش توسعه پارک‌های جیبی در ارتقای کیفیت منظر تاریخی شهر به دنبال امکان‌سنجی و اولویت‌بندی معیارها و سرانجام قابلیت فضاها برای بهره‌گیری آنان از پارک‌های جیبی در راستای بهبود کیفیت منظر می‌باشد. لازم به ذکر است برای رسیدن به این مهم از روش کمی-توصیفی و فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) بهره‌گرفته شده است، چرا که با استفاده از این روش امکان مقایسه دودویی معیارها، زیرمعیارها و گزینه‌های مورد بررسی فراهم می‌باشد. سپس با استفاده از طیف ۵ مقیاسی لیکرت در امتیازدهی به اولویت‌بندی نمونه‌های مورد مطالعه پرداخته شده است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهند که هرچه فضا بتواند به طبیعت نزدیک‌تر شود و از فضای سبز در منظر شهر استفاده نماید، به سوی ارتقای کیفیت محیط قدم برداشته است. همچنین مقایسه تطبیقی محدوده‌های مورد مطالعه حاکی از آن است که غنی بودن مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی نسبت به مؤلفه‌های فیزیکی مکان‌یابی و طراحی پارک‌های جیبی تأثیر بیشتری در قابلیت بکارگیری فضای سبز دارد.

واژگان کلیدی: منظر تاریخی شهر، فضای سبز، پارک جیبی، کیفیت محیط، معیار اجتماعی- فرهنگی

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد مرتضی امیددی در دانشگاه آزاد اسلامی قزوین، با عنوان «استفاده بهینه از فضاهای گمشده در شهر با بکارگیری رهیافت پارک‌های جیبی (مورد مطالعاتی: شهر قزوین)» به راهنمایی دکتر رضا خیرالدین می‌باشد.

** نویسنده مسؤل، reza_kheyroddin@iust.ac.ir

مقدمه

از آنجا که زیستگاه انسانی هنگامی می‌تواند بیشترین مطلوبیت را برای انسان در برداشته باشد، که انتظارات وی را در ابعاد مختلف تاریخی، زیست محیطی، اجتماعی، کالبدی، اقتصادی و... برآورده سازد و چنانچه هریک از این عوامل، در محیط زندگی یک فرد، فاقد کیفیات مطلوب باشند، بر احساس و ادراک وی از فضا و در نتیجه بر سطح رضایت مندی او از محیط زندگی تأثیرگذار خواهد بود (کاکاوند و براتی، ۱۳۹۲)، لذا مطالعه کیفیت منظر شهرها به ویژه در بافت تاریخی شهر تأثیری دوچندان بر ایجاد این احساس دارد؛ چرا که منظر چیزی است که توسط حواس پنجگانه ما درک شده و با ذهن انسان درگیر می‌شود و امکان ادراک و خوانایی محیط را فراهم می‌آورد. همان طور که می‌دانیم شناخت هر پدیده‌ای به درجه شناخت ما از فرایند تاریخی آن پدیده بستگی دارد. فرایند تاریخی بدین معنا نیست که پدیده را در بستر تاریخی آن منجمد کرده و از پدیده‌ای سیال، شیئی جامد بسازیم، فرایند تاریخی برآنست که نحوه شکل‌گیری پدیده و عناصر مؤثر در آن را کشف کرده و سپس آن را در طول زمان مورد بررسی قرار دهد. هویت انسان نیز از تعامل میان مؤلفه‌های گوناگون زندگی از جمله اقتصاد، جغرافیا، فرهنگ و امثال آنها، در طول تاریخ حاصل می‌شود و محیط شهری به مثابه اصلی‌ترین عرصه حیات انسان باید از این تمایل باطنی متأثر شود (حبیبی و مقصدی، ۱۳۸۱). روند شتابان تغییرات دنیای مدرن در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و معماری از یک سو و سیل ایده‌ها و طرح‌های جدید در طراحی و معماری از سوی دیگر موجب شده است، منظر شهرها و محلات آن هماهنگی و همسنجی با گذشته خود را نداشته و ترکیب موزون و ساختار تعریف شده و معنادار مدرن نیز در آن دیده نشود (لاسوس، ۱۳۹۲). بنابراین سیاست‌ها و رویکردهای مواجه با منظر تاریخی شهرها نقش به‌سزایی در کیفیت محیط شهری و متقابلاً کیفیت منظر شهری دارد. همان طور که در گذشته نقش اقلیم و فضاهای سبز شهری در روند شکل‌دهی به شهرها بسیار مطرح بوده است و زندگی و طبیعت در هم آمیخته بودند، بنابراین در بهسازی بافت‌های شهری نیز بکارگیری فضای سبز جهت تلطیف محیط و آزادسازی فضا پیشنهاد می‌شود. اما با توجه به تراکم بالای ساختمانی و کمبود فضای باز امکان توسعه پارک‌ها به شکل مرسوم وجود ندارد؛ از آن رو رهیافت پارک‌های جیبی و بسیار کوچک این ظرفیت را برای توسعه فضای سبز ایجاد کرده است و می‌توان در فضاهای موجود با طراحی فضای سبز و باز عمومی به طور مجدد آشتی بین انسان و طبیعت ایجاد نمود. از سوی دیگر، بافت تاریخی شهر قزوین با هویتی تاریخی - سیاسی دستخوش تغییراتی اساسی شده است و تعادل و ساختار

آن مطابق با شرایط اقلیمی و اجتماعی گسترش نیافته است. لذا ساماندهی آن با توجه به رویکرد این پژوهش یعنی توسعه فضاهای سبز کوچک مقیاس با استفاده از رهیافت پارک‌های جیبی از اهداف اصلی مقاله حاضر می‌باشد. بنابراین در مقاله حاضر با مرور ادبیات موضوع و بازشناسی مفاهیمی همچون منظر، منظر تاریخی شهر، فضای سبز و پارک‌های جیبی به تبیین معیارها و زیرمعیارهای اثربخش در توسعه فضای سبز مؤثر بر کیفیت منظر تاریخی شهر پرداخته شده و مدل نظری پژوهش بر همین اساس تدوین می‌شود. سپس با بررسی فضاهای باز شهری در محله‌های تاریخی شهر قزوین که امکان توسعه پارک‌های جیبی در آن دیده می‌شود، ابتدا اولویت‌بندی معیارهای مختلف در خصوص مؤلفه‌های مدل نظری پژوهش و در نهایت امتیازدهی محدوده‌های مورد مطالعه براساس فرایند تحلیل سلسله مراتبی و طیف پنج‌مقیاسی لیکرت صورت می‌گیرد.

۱. پرسش‌های پژوهش

الف) مفهوم منظر، منظر تاریخی و پارک‌های جیبی در شهرها چیست؟ ب) معیارها و ابعاد مختلف توسعه پارک‌های جیبی در راستای ارتقای کیفیت منظر تاریخی شهری، کدام است؟ ج) کدامیک از محدوده‌های مورد مطالعه در بافت تاریخی شهر امکان توسعه پارک‌های جیبی را با استفاده از مدل نظری پژوهش فراهم می‌آورند؟

۲. روش‌شناسی و فرایند پژوهش

در این پژوهش از روش کمی - توصیفی و تحلیلی استفاده شده است. این تحقیق، پژوهشی توصیفی - تحلیلی و از شاخه میدانی می‌باشد. توصیفی است؛ چرا که شامل مجموعه روش‌هایی است که هدف آنها توصیف کردن شرایط یا پدیده‌های مورد بررسی است (سرمد، بازرگان، ۱۳۸۱، ص ۸۲). تحقیق توصیفی آنچه را که هست توصیف می‌کند و به شرایط و روابط موجود، عقاید متداول، فرایندهای جاری، آثار موجود و روندهای در حال گسترش توجه دارد (خاکی، ۱۳۷۹، ص ۱۰۴). در زمینه جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها در خصوص مبانی نظری منظر، منظر تاریخی شهر و پارک‌های جیبی و مفاهیم اصلی این پژوهش از روش مطالعه اسنادی و روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. درحالی‌که بعد از جمع‌آوری اطلاعات اولیه، با نتیجه‌گیری و تبیین معیارها و شاخص‌های مربوطه و تدوین پرسشنامه فرایند کار میدانی پژوهش آغاز شده و داده‌ها و اطلاعات حاصل از پیمایش، پرسشنامه، مصاحبه و نظر سنجی از شهروندان در جهت سنجش سؤالات و بررسی فرضیات پژوهش در محدوده مورد نظر به کار گرفته شده است.

پرسشنامه از ابزار مورد استفاده در این پژوهش است. با استفاده از مدل رتبه بندی و فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) به بررسی میزان اثربخشی توسعه فضای سبز در ارتقای کیفیت سیما و منظر شهری پرداخته شده است. لازم به ذکر است که پرسشنامه ها در دو گروه کارشناسان و شهروندان توزیع گردیده است؛ کارشناسان به اولویت بندی و امتیازدهی معیارها و زیرمعیارهای مدل نظری پژوهش پرداخته اند و شهروندان میزان تحقق معیارها را در شهرهای محدوده مورد مطالعه با استفاده از طیف ۵ مقیاسی لیکرت مشخص کرده اند.

در پژوهش حاضر جامعه مطالعاتی از میان کارشناسان ۲۸ مورد بوده است، که شامل اساتید دانشگاه ها و کارشناسان امور شهری در شهرداری قزوین می باشند و از بین شهروندان مطابق با جمعیت شهر قزوین که در سال ۱۳۹۰ معادل ۴۴۶۵۳۸ نفر می باشد و در مناطق سه گانه شهر قزوین توزیع شده اند، نمونه های زیر مورد مطالعه قرار می گیرند. جدول شماره ۱ حجم جامعه و نمونه شده را در منطقه تاریخی شهر قزوین نشان می دهد. در این تحقیق برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران با ضریب خطای ۵ درصد استفاده شده است.

جدول ۱: حجم جامعه و نمونه مطالعاتی (نگارندگان)

منطقه ۱ (بافت تاریخی شهر)	
حجم جمعیت (حجم جامعه)	۱۲۱۳۳۹
حجم نمونه	۳۷۲

۳. مبانی نظری

۳-۱. مفهوم کیفیت و کیفیت محیط شهری

به طور کلی کیفیت واژه ای است که در تمامی رشته های هنری، علمی و صنعتی به شکل شهودی (درون ذهنی) درک و بصورت مستمر در چارچوب گفتمان حوزه های مربوطه به کار برده می شود. کیفیت مفهومی دو وجهی است، یعنی مفهومی است «روشن و واضح» ولی در عین حال مفهومی «چند پهلو» است، قابل فهم ولی در عین حال «فراز» که به راحتی تن به تعریف شدن نمی دهد (گلکار، ۱۳۸۰). معنای لغوی واژه «کیفیت» در فرهنگ زبان فارسی «عمید»، «چگونگی، چونی، صفت و حالت چیزی» مطرح شده است (عمید، ۱۳۶۳، ص ۱۰۲۴). فرهنگ انگلیسی آکسفورد نیز چهار معنا برای واژه کیفیت ارائه کرده که عبارتند از میزان خوبی و ارزش هر چیزی، درجه خوبی و کمال هر چیز به صورت کلی، مشخصات و خصوصیات، جنبه های ویژه و متمایز «(Oxford, 1989, p1023).

موضوع کیفیت محیط شهری از جمله موضوعات مورد توجه برنامه ریزان شهری و کارشناسان حوزه های مختلف علوم انسانی در دهه اخیر بوده است و تعاریف متعددی از مفهوم کیفیت محیط در شهرها از جانب محققین ارائه شده است. بسیاری از پژوهشگران به بازشناسی این مفهوم پرداخته اند. کیفیت محیط موضوعی

پیچیده و در برگیرنده ادراکات ذهنی، نگرش ها و ارزش های گروه ها و افراد مختلف است (Porteous, 1971, p105). کیفیت محیط را می توان به عنوان بخش اساسی از مفهوم گسترده تر کیفیت زندگی تعریف کرد، (RIVM, 2002, p13) کیفیت محیط از برابری اجزای متشکله یک ناحیه معین حاصل می شود، اما با این وجود بیشتر از جمع اجزای سازنده، بر ادراک کلی از یک مکان دلالت دارد. اجزای سازنده محیط شامل طبیعت، فضای باز، زیرساخت ها، محیط انسان ساخت (مصنوع)، تسهیلات محیط کالبدی و ذخایر طبیعی، روابط اجتماعی و ... هستند (Kamp et al, 2003, p9). با این حال به طور کلی کیفیت محیط شهری را می توان این گونه تعریف کرد: کیفیت محیط عبارت است از شرایط اجتماعی - فرهنگی و کالبدی محیط شهری که نشان دهنده میزان رضایت یا عدم رضایت شهروندان از محیط شهری می باشد. در واقع «یک محیط با کیفیت بالا، حس رفاه و رضایت مندی را به جمعیتی که در آن ساکن اند به واسطه ویژگی هایی که ممکن است، فیزیکی، اجتماعی یا نمادین باشند، منتقل می کند» (Lansing and Marans, 1969, p 197) و (Van poll, 1999, p 17) و (بهرامی نژاد، ۱۳۸۲، ص ۴۴).

۳-۲. منظر و منظر تاریخی شهر

منظر شهری نیز هنر یکپارچگی بخشیدن بصری و ساختاری به مجموعه ساختمان ها، خیابان ها و مکان هایی است که محیط شهری را می سازند. منظر شهری چیزی بیش از مجموعه ساختمان ها و فضاهای غیر ساخته شده است؛ در واقع منظر شهری جنبه عینی یا قابل ادراک شهر است که هنوز ذهن با آن درگیر نشده است (کالن، ۱۳۷۷، صص ۱۲۸-۱۳۲). منظر آن قسمت از محیط است که ما در آن ساکن بوده و به واسطه ادراکمان آن را درک می کنیم و محدود به دانش و آگاهی مردم از مکان است (فیضی و اسدیپور، ۱۳۹۲، ص ۲ به نقل از بل ۱۳۸۲ و IEMA & LI, 2002). گوردون کالن در کتاب گزیده منظر شهری سه نوع منظر را تعریف می کند:

(الف) منظر بسته که ساختمانی، عنصری مثل مجسمه را بر پا می دارند، سپس از شما دعوت می کنند که در چند قدمی آن بایستید و آن را تحسین کنید.

(ب) منظر پنهان که وجود حایل برای پنهان کردن منظر می باشد و با گذر از حایل، منظره خودنمایی می کند.

(ج) منظر خودنمایانه که منظر شما را با استفاده از پیش زمینه به منظر دوردست مرتبط می کند. بنابراین احساس قدرت با حضور در همه جا را در آن واحد القا می کند (شکوهی نیا، ۱۳۷۸، صص ۲۵-۲۹).

منظر نشان دهنده آن چیزی است که توسط حواس پنجگانه ما را از جهان درک می شود. علیرغم این ظاهر ساده، مفهوم بسیار

پیچیده‌ای را نهان می‌دارد، زیرا نشان‌دهنده ۵ گونه متفاوت از رابطه انسان با جهان مادی و غیر مادی و با مکان زیست انسانی و غیر انسانی است. منظر، تلفیق نمادهای محیط با ادراک انسان از آنهاست (آنتسین بار، ۱۳۹۲، ص ۲). بنابراین منظر تصویری است مادی، جامد، فیزیکی و واقعی که حرکت ذاتی ندارد، ولی در عین حال انسان‌ها آن را به وسیله حواس خود درک می‌کنند. هر یک از این حواس تأثیر بسیاری بر برداشت بیننده از محیط دارند، برای مثال یک منظره زیبا با نوایی دلکش و موزون و همراه با رایحه‌ای دل‌انگیز می‌تواند خاطره‌ای زیبا و فراموش‌نشدنی را برای همیشه در روح آدمی حک نماید (سیف اله ۱۳۹۲، صص ۴-۶).

در یک دهه گذشته تلاش‌های جدیدی در تفسیر مجدد مفاهیم موجود در منظر در قالب جریان‌های پست مدرن صورت پذیرفته است. جیمز دانکن با وضع اصطلاح منظر به مثابه متن همچون وسیله‌ای ارتباطی که دارای کدگذاری و اطلاعات قابل ارسال است و به همین سبب قابلیت خواندن و تفسیر را منظر یک متن نوشتاری دارد و کوسگرو با اصطلاح منظر به مثابه روش دیدن، به بسط نگرش‌های جدید کمک کرده‌اند (فیضی و اسدپور، ۱۳۹۲، ص ۲ به نقل از (Makhzoumi, 2002, Antrop & Van Eetvelde, 2000).

۳-۲-۱. مراتب موجود بر ادراک منظر

مطالعه تاریخ ملل مختلف در ارتباط با شهرسازی سرزمین‌هایشان می‌تواند روشن‌گر نیاز و میزان تلاش انسان‌ها برای هماهنگی با شرایط حاکم بر عصر خود باشد که به هر حال این هماهنگی از دو راه تطابق و یا مقابله در برابر شرایط تحمیل شده فراهم آمده و حاصل این فرآیند منظر نام دارد؛ منظر پاسخی است که در طول زمان به شرایط موجود داده می‌شود و روشن‌گر این مسأله است که بر اساس چه شرایط یا مقتضیات مکانی و یا به عبارت دیگر چگونه انسان‌ها با این شرایط هماهنگ شده‌اند و یا این که محیط را با خود هماهنگ نموده‌اند (سیروس صبری ۱۳۷۸، صص ۱۱-۱۲). بیننده با نوعی بینش و دیدگاه خاص، با مشاهده یک مکان، تأثیرات خاصی اعم از مثبت یا منفی در او ایجاد می‌شود؛ احساس تعلق خاطر، بیگانگی، دوست داشتن یا نداشتن و ادراک یا عدم ادراک می‌توانند از جمله این بازتاب‌ها باشند. برقراری ارتباط با مناظر از یک طرف به عوامل بسیاری مانند زمینه جغرافیایی محیط، پیشینه فرهنگی-مذهبی، تغییرات سیاسی - اقتصادی و تمامی عوامل اجتماعی حاکم بر فضا بستگی دارد و از طرف دیگر پشتوانه مذهبی و روحی مشاهده‌کننده نیز تأثیر به‌سزایی بر این ارتباط خواهد داشت. پس درک ما در هر مقطع زمانی به نوع احساس ما در آن زمان وابسته است. برای تشخیص و اظهار نظر باید صادقانه دید، شنید و فهمید

برای قضاوت باید به معنای واقعی درک کرد (بحرینی ۱۳۷۲، صص ۱۲۷). منظر مؤید رابطه تنگاتنگی است که بین انسان و محیط در تمامی جهات برقرار می‌شود؛ به عبارت دیگر منظر دیدگاهی است مفهوم‌گرا که تنها به اشکال نمی‌نگرد، بلکه به پشتوانه‌هایی که باعث خلق اشکال گردیده‌اند، نیز می‌پردازد. بدین معنا که اشکال پیش‌رو را فقط به صورت فرم‌های جغرافیایی و هندسی نمی‌بیند و تصاویر را از جنبه ظاهری و به صورت خطوط مختلف و رنگ‌های گوناگون تفکیک نمی‌نماید، بلکه به دنبال دستیابی به ریشه‌ها و اصول فکری است (سیف اله ۱۳۹۲، صص ۴-۶). از این‌رو می‌توان از ابعاد مختلف شناختی، احساسی، تفسیری و ارزش‌گذاری به ادراک منظر شهری رسید (فیضی و اسدپور، ۱۳۹۲). بنابراین ادراک از منظر شهری تمامی حواس شهروندان را در بررسی ویژگی‌های محیطی درگیر می‌نماید و زمینه‌ای را فراهم می‌آورد تا شخص بین داده‌های محیطی و ضمیر ناخودآگاه و خودآگاه ذهنی خود به جستجو پرداخته و ميزات تطابق آن را مورد بررسی و در نهایت ادراک قرار دهد.

۳-۲-۲. منظر تاریخی شهر

منظر تاریخی که در سال ۱۹۷۶ براساس نظریه یونسکو در ارتباط با حفاظت و نقش محوطه‌های تاریخی معاصر مطرح شد، به تجمع گروهی از ساختمان‌ها، سازه‌ها و فضاهای بازی برمی‌گردد که در بستر اکولوژیکی و طبیعی خود، شامل محوطه‌های باستان‌شناسی و دیرین‌شناسی باشند. این محوطه متشکل از سکونت‌گاه‌های بشری در یک محیط شهری مربوط به دوره‌ای است که از نقطه نظر باستان‌شناسی، دارای ارزش معماری، تاریخ علمی، زیبایی‌شناسی، اجتماعی - فرهنگی یا اکولوژی دارای ارزش و پیوستگی هستند (میراث جهانی یونسکو، ۱۹۷۲). منظر تاریخی با حالات اجتماعی گذشته و حال و همچنین پیشرفت‌هایی تلفیق شده است که براساس محل مورد نظر پایه‌ریزی شده‌اند. این مناظر با عناصر ساختاری معین شامل کاربری‌ها، سازمان فضایی، ارتباط‌های بصری، نقشه برداری، خاک، پوشش گیاهی و همه عناصری که زیرساخت‌های فنی و المان‌هایی در مقیاس کوچک و جزئیات ساختمان (دیوارها، سنگ‌فرش‌ها، زهکشی، روشنایی و ...) ترکیب شده‌اند. تفاهم‌نامه وین به صورت واضح بر روی برخورد توسعه معاصر و منظر شهری تاریخی تمرکز می‌کند. نظر به اینکه مفهوم منظر شهری تاریخی فراتر از ضوابط «مراکز تاریخی» می‌شوند، محدوده وسیعی را شامل می‌شوند. منظر تاریخی شهرها و مفاهیم جامع آن از یک تکامل تدریجی به دست می‌آید. توسعه حوزه برنامه‌ریزی‌ها در سراسر یک دوره پیشرفت تدریجی شهرسازی، محوطه‌های الحاقی و نوساز، موقعیت نقشه برداری، بیان اقتصادی و ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی وابسته به جوامع را شامل می‌شود (ریاحی مقدم، ۱۳۹۱، ص ۲).

با توجه به مفاهیم و ادبیات موضوع پیرامون بحث منظر شهری، لازم به ذکر است رویکرد این پژوهش در راستای مطالعات منظر شهر تنها به ویژگی‌های عینی محیط نپرداخته، بلکه تمامی مؤلفه‌های محیطی، اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی، کالبدی که می‌تواند در دوره‌های زمانی بر ادراک شهروندان از محیط شهری تأثیر بگذارد، را مورد بررسی و ارزیابی قرار داده است. چرا که ارزیابی شهروندان از مؤلفه‌های کیفیت محیط و منظر شهری تنها به مؤلفه‌های بصری و عینی ختم نمی‌شود و زمینه‌های شخصیتی، ادراکی، فرهنگی نیز بر انتظارات آنها از محیط با کیفیت تأثیرگذار می‌باشد.

۳-۳. فضای سبز: رهیافت پارک‌های جیبی

عبارت «فضای سبز» کم‌تر از نیم قرن است که در فرهنگ و ادبیات شهرسازی جهان از اهمیت خاصی برخوردار است که معانی و عبارات متعددی را دربر می‌گیرد. به طور کلی فضای سبز شهری به آن بخش از فضای سبز که در محدوده شهر طراحی و بنا شده، اطلاق می‌گردد. فضای سبز شهری همواره به عنوان یکی از عناصر مهم و حیاتی شهرها مطرح بوده است و کاربرد فضای سبز از جمله پارک‌ها، مقوله‌ای است که امروزه در برنامه‌های شهری توجه خاصی به آن می‌شود (رفیعیان و خدایی، ۱۳۸۸، ص ۲۲۷). پیامدهای توسعه شهری و پیچیدگی‌های مشکلات زیست محیطی، وجود فضای سبز را امری مهم و غیر قابل اجتناب کرده است و شهرها به عنوان کانون تمرکز و فعالیت و زندگی انسان‌ها برای آنکه بتوانند پایداری خود را تضمین کنند، بایستی که بیش از پیش به فضای سبز اهمیت دهند.

فضاهای سبز شهری از سویی باعث ایجاد تعادل در محیط زیست شهری و تعدیل آلودگی هوا و از سویی دیگر باعث آرامش و آسایش روحی افراد می‌شوند. تعاریف مختلف از فضای سبز شهری این گونه می‌باشد:

• از دیدگاه شهرسازی: بخشی از سیمای شهری که دارای انواع متفاوت گیاهان می‌باشد.

• از دیدگاه زیست محیطی: فضای نسبتاً بزرگ، متشکل از گیاهان با ساختی جنگلی و برخوردار از بازدهی زیست محیطی و اکولوژیک معین و در خور شرایط زیست محیطی حاکم بر شهر.

• از دیدگاه قانونی: بر اساس لایحه حفظ و گسترش فضای شهری مصوب خرداد ۱۳۵۹ این فضا عبارت است از اراضی، اماکن مسکونی، تجاری، صنعتی، محل‌های کسب و کار که دارای پوشش گیاهی یک و یا چند ساله بوده و به منظور استفاده انتفاعی یا زیباسازی شهری به وجود آمده باشد.

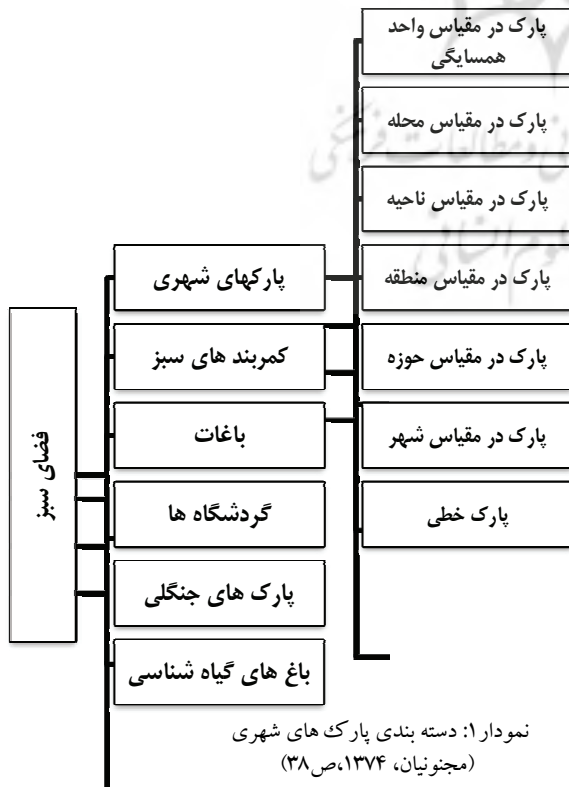
• از دیدگاه مهندسی مشاور عمران: بخشی از فضای باز شهری است که عرصه‌های طبیعی و مصنوعی آن تحت استقرار درختان، درختچه‌ها، گل‌ها، چمن و سایر گیاهانی است که بر

اساس نظارت و مدیریت انسان با در نظر گرفتن ضوابط، قوانین و تخصص‌های مرتبط با آن برای بهبود شرایط زیستگاهی، زیستی و رفاهی شهروندان و مراکز غیر روستایی، حفظ، نگهداری و یا بنا می‌شود.

از آنجا که کلیه فضاهای سبز خطی در مالکیت عموم مردم قرار دارند، بنابراین، تقسیم‌بندی بر اساس مالکیت فضاهایی همچون پارک‌ها که منطبق بر فضاهای سبز عمومی از نظر عملکرد، هویت و مقیاس، در دسته بندی‌های دیگر قرار می‌گیرند.

۳-۳-۱. تعریف پارک

تاکنون تعاریف گوناگونی از پارک بیان شده است؛ از جمله اینکه پارک‌ها عبارت‌اند از فضاهای سبز طراحی شده با کاربری‌های مختلف برای استفاده‌های عمومی (سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور). در فرهنگ آکسفورد پارک به قطعه زمینی بزرگ، محصور و عموماً با درخت‌زار و چمن می‌گویند. قطعه زمین آرایش یافته‌ای که برای استفاده تفریحی در نظر گرفته شده است (مجنونیان، ۱۳۷۴، صص ۳۴-۳۵). اما به طور کلی می‌توان به فضاهایی که به صورت طراحی شده با بهره‌گیری از فضای سبز برای استفاده عموم مردم و برقراری رفاه، آسایش و تعاملات اجتماعی آماده شده‌اند، پارک نامید. لازم به ذکر است که سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور پارک‌های شهری را بر حسب اندازه طبقه‌بندی کرده و در این فرایند سلسله مراتبی از پارک‌های کوچک و متوسط به پارک‌های شهری و منطقه‌ای و ملی تقسیم می‌شوند.

۳-۳-۲. تعریف پارک‌های جیبی

امروزه یکی از مهم‌ترین فضاهای عمومی موجود در شهرها، فضاهای کوچکی است که بنا به دلایل مختلف از جمله ابعاد بسیار کوچک، موقعیت قرارگیری و غیره، امکان استفاده از آنها برای کاربری‌های شهری با مقیاس متوسط و بزرگ وجود ندارد، از طرفی این فضاها بواسطه اینکه معمولاً بدون متولی نیز هستند به مکان‌های دنجی برای بسیاری از بزه‌های اجتماعی تبدیل می‌شوند. همچنین مشکلات زیست محیطی و بصری ناشی از وجود این زمین‌ها از دیگر دلایل اهمیت رسیدگی به آنها است (سعیدنیا، ۱۳۷۹). شناسایی این فضاها و برنامه‌ریزی جهت استفاده درست از آنها علاوه بر اینکه امنیت در محیط‌های شهری را بالا برده و مشکلات ناشی از این نوع فضاهای بی‌دفاع را کاهش می‌دهد؛ می‌تواند در توزیع عادلانه خدمات و استفاده بهینه از زمین در توسعه‌های شهری کمک کند. در این میان پارک‌های جیبی که برای فضاهای کمتر از ۲۰۰۰ مترمربع پیشنهاد می‌شود، یکی از بهترین راهکارهای استفاده بهینه از فضاهای رها شده‌ای است که به خصوص در دل محلات شهری پراکنده اند (کلیف، ۱۳۸۶). پارک‌های جیبی راهکار مناسبی است که به کمک آن می‌توان به افزایش توزیع عادلانه فضاهای عمومی شهری امیدوار بود. پارک جیبی یا همان "POCKET PARK" پارک بسیار کوچکی است که معمولاً به اندازه چند قطعه مسکونی یا حتی کوچکتر از آن می‌باشد. این نوع پارک می‌تواند در محلات مسکونی یا مراکز شهری مکان‌یابی شود. این پارک‌ها بسیاری اوقات در زمین‌های خالی و یا حتی در زمین‌های بی‌قاعد و نامنظم و به اصطلاح «قناسی» که بلا استفاده می‌باشند، جانمایی می‌شوند.

این پارک‌ها همچنین ممکن است در فضای بین ساختمان‌ها در مجتمع‌های مسکونی، در جوار یک بنای یادبود تاریخی و یا در مقابل یک ساختمان بلند ساخته شوند. پارک‌های جیبی مأمی هستند که افراد در شلوغی شهر به آن پناه می‌برند، در فضای سبز کوچک پارک از هوای آزاد خارج از ساختمان استفاده می‌کنند و به منظور استراحت، مطالعه، خوردن غذا و محلی برای ملاقات

به آنجا می‌روند. داشتن اندازه مناسب، در معرض دید بودن، ایمنی و مرزبندی درست و هویت‌بخشی به هر محله از جمله ویژگی‌ها و اهداف پارک‌های جیبی می‌باشد. پارک‌های کوچک در مقیاس‌های مختلف سکونت‌گاه‌های انسانی قابل تحقق است. از کلان‌شهرها تا روستاها؛ چراکه حتی در روستاها فضای سبز تجهیز شده اندک است. سرسبز بودن نیز یکی از ویژگی‌های اصلی این بوستان‌ها است. ظاهر کلی این بوستان‌ها به گونه‌ای است که مردم را به استفاده از فضای سبز ترغیب می‌کنند و نورپردازی مطلوب این بوستان‌ها امنیت کافی را در شب برای شهروندان فراهم می‌آورد. از لحاظ شعاع دسترسی، بهره‌برداران محلی حداکثر از ۴ بلوک آن طرف تر به پارک مراجعه می‌کنند و معمولاً حداقل فاصله آنها، یک یا ۲ بلوک می‌باشد، این پارک‌ها اگر در نواحی مسکونی واقع شوند، بهتر است جایی قرار گیرند که برای رسیدن به آنها نیاز به قطع یک خیابان مهم نباشد، قرارگرفتن این پارک‌ها در نزدیکی مسکونی‌های پرتراکم، مراکز فعالیت، مغازه‌ها و مراکز حمل و نقل موجب تقویت عملکرد ایشان می‌گردد (طاهری، ۱۳۸۹، ص ۲۷۳).

۳-۳-۳. پیشنهاد مطالعات توسعه پارک‌های جیبی

مطالعات توسعه فضاهای سبز با رهیافت به کارگیری پارک‌های جیبی در کشورهای توسعه یافته به طور واضح دیده می‌شود و بخشی از مطالعات کیفیت محیط شهری را به خود اختصاص داده است. در ایران نیز با اقداماتی که در سال‌های اخیر در تهران و برخی از شهرهای کشور دیده می‌شود، این روند در حال توسعه می‌باشد. برای آشنایی بیشتر به برخی از نمونه‌های موفق در ادامه اشاره می‌شود: شمار زیادی از فضاهای رها شده در منتهن آمریکا به پارک جیبی تبدیل شده است، برای مثال Greenacer park، با هدف ایجاد لحظاتی آرامش بخش در این دنیای شلوغ طراحی شده است که قابلیت مشاهده از خیابان اصلی، صندلی‌های متحرک، وجود درختان سرسبز از ویژگی‌های این پارک می‌باشد. نمونه دیگر در منتهن پارک جنب برج Connaught می‌باشد که دارای یک درب خصوصی است و به

تصویر ۱:

نمونه‌ای از پارک‌های جیبی

<http://sustainablecitiescollective.com>

عنوان «فضای عمومی متعلق به بخش خصوصی» تلقی می شود و درب آن به ساختمان برج متصل است. اما صاحبان ساختمان این اجازه را به عابران و رهگذران می دهند که از این پارک استفاده کنند (www.tripadvisor.com).

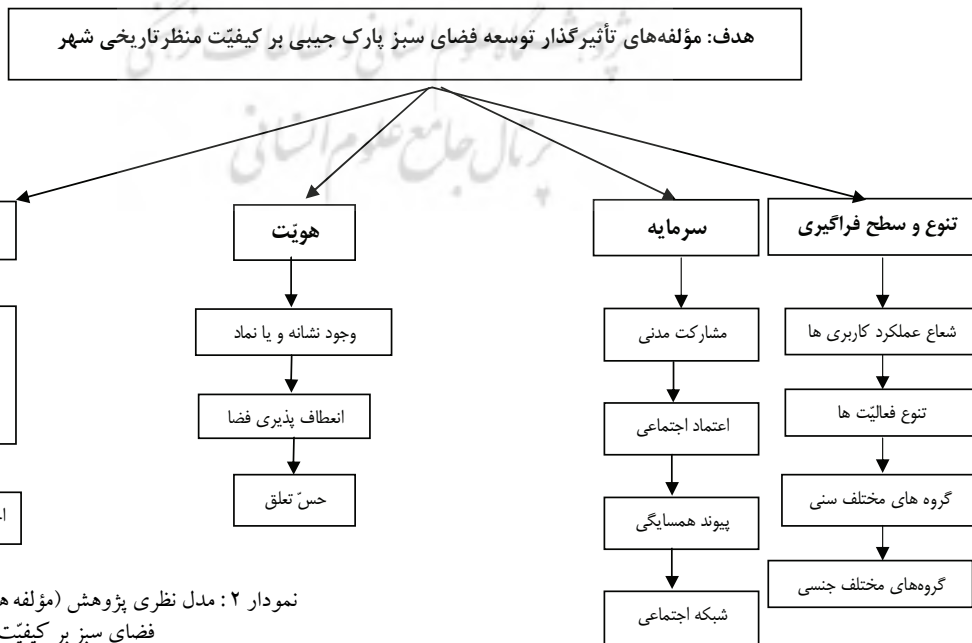
پارک «مک گرو هیل» نمونه دیگری است. این پارک از یک سو به ساختمان مک گرو هیل متصل می شود و در هنگام ریزش باران موجب جمع آوری آب جریان یافته در خیابان می شود و یکی از مهم ترین و موفق ترین پارک های جیبی است که به طور گسترده ای مورد استفاده قرار می گیرد. پارک تلاش نمی کند که خدماتی چند منظوره را به کاربران ارائه دهد و تنها مکانی است برای نشستن و استراحت کردن و گاهی غذا خوردن اما با وجود این کاربری محدود این پارک بسیار شلوغ و محبوب است و این به دلیل تراکم بالای کارگران، خریداران و گردشگران در این منطقه است (<http://en.wikipedia.org>). نمونه هایی از توسعه پارک های جیبی در فضای بین ساختمان ها، فضاهای رها شده شهری در ونزوئلا، آمریکا، اروپا و ... دیده می شود، که غالباً از خیابان قابل مشاهده می باشند، نیاز کاربران و چگونگی استفاده آن ها از پارک و همچنین نیازهای محله ای در توسعه آن دیده می شود و محل برخورد گروه های مختلف اجتماعی هستند بدون این که تنشی در بین آنها ایجاد شود.

با توجه به مبانی نظری بررسی شده و هدف پژوهش که به دنبال بررسی میزان اثربخشی توسعه فضای سبز بر کیفیت منظر شهری می باشد، اتخاذ رویکردی «اجتماعی - مکانی» که علاوه بر مباحث کیفیت طراحی با دیدی جامع تر متغیرهای اجتماعی - مکانی را نیز در فرایند ارزیابی و بررسی کیفیت دخالت می دهند، ضروری است. این روش خود شامل رویکرد اکولوژی انسانی،

کیفیت زندگی، شاخص های اجتماعی، رویکرد تعاملی و رویکرد سنجش میزان رضایت مندی می شود. برای همین منظور در ادامه مدل نظری پژوهش که مبنای پرسش نامه مقاله حاضر می باشد، ارائه شده است.

۴. شناخت عرصه پژوهش

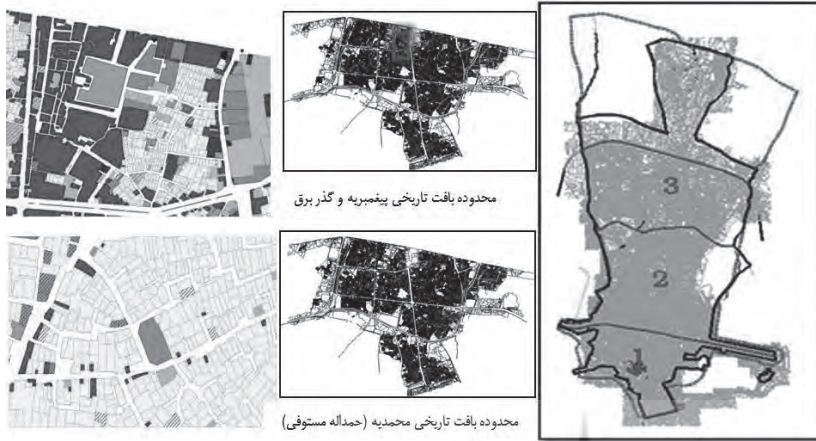
شهر قزوین ترکیبی از بافت ارگانیک بر جای مانده از ادوار پیشین و بافت شطرنجی حاصل از توسعه های گذشته نزدیک و اخیر است. بدین ترتیب، بافت قدیمی و تاریخی شهر در جنوب، و بافت جدید و اصطلاحاً مدرن آن در محدوده های شمالی شهر واقع شده است. بافت میانی نیز در روند تغییر شکل شهر در محدوده ای بین دو بافت تاریخی و جدید شهر شکل گرفته است. هریک از مناطق شهر قزوین با توجه به شاخص هایی مانند جمعیت، مساحت، تراکم ناخالص جمعیت دارای ویژگی هایی است که در ادامه ویژگی های محدوده مورد مطالعه یعنی منطقه ۱ شهرداری (بافت تاریخی شهر) توصیف شده است. منطقه یک شهر قزوین از شمال به خیابان های امام خمینی (ره)، طالقانی، ولی عصر و آیت الله خامنه ای، از قسمت جنوب به خط راه آهن تهران - تبریز و باغات سنتی، از شرق به محور قزوین - همدان و قزوین - رشت، از غرب به واحدهای مسکونی واقع در شرق بلوار خرمشهر محدود می شود. این منطقه در وضع موجود با مساحت ۱۰۱۰،۹۶ هکتار سطحی معادل ۱۴ درصد نسبت به کل شهر قزوین را شامل می گردد. جمعیت منطقه یک شهر قزوین در سال ۱۳۸۵ شامل ۱۲۱۳۳۹ نفر بوده است. این منطقه نواحی، ۱، ۲، ۳، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۳، ۱۴ را شامل می شود. مقدمه

نمودار ۲: مدل نظری پژوهش (مؤلفه های تأثیرگذار توسعه فضای سبز بر کیفیت منظر) (نگارندگان)

جدول ۲: ویژگی های منطقه ۱ شهر قزوین
(مطالعه امکان سنجی افزایش تراکم برای مناطق مختلف شهر قزوین (معاونت شهرسازی و معماری شهرداری قزوین) ، ۱۳۸۵)

تعداد جمعیت (نفر)	مساحت (هکتار)	تراکم خانگی	مساحت مسکونی (هکتار)	تعداد پلاک های مسکونی	نسبت کاربرد مسکونی به سطح منطقه	نسبت کاربرد مسکونی به کل سطح شهر
۱۲۱۳۳۹	۱۰۱۰	۳/۶۳	۲۸۹	۱۶۹۳۶	۷۸٪	۱۲٪

تصویر ۲: موقعیت محدوده های مورد مطالعه در شهر قزوین (نگارندگان با تلخیصی از مهندسین مشاور شهر و برنامه ، ۱۳۸۹)

تصاویر ۳: موقعیت کاربری ها و دسترسی فضای سبز پیشنهادی در بافت تاریخی پیغمبریه (نگارندگان)

تصاویر ۴: موقعیت کاربری ها و دسترسی فضای سبز پیشنهادی در بافت تاریخی محمدیه (نگارندگان)

عملکردی مختلط برخوردار است. ضلع شمالی فضا دارای تعدادی واحد تجاری غیر فعال - که به نظر می رسد ورودی آنها واقع در درون سرای رضوی است - می باشد که قابلیت احیا و توسعه عملکرد فضا را هم به لحاظ موقعیت قرارگیری و هم به کیفیت تخریبی و مرمتی ابنیه، دوچندان نموده است. ضلع شرقی فضا با کاربری های مسکونی احاطه شده است که به نظر می رسد اولاً می توانند در گشایش فضایی و افزایش سطح فضای باز (به

۴-۱. محدوده بافت تاریخی خیابان پیغمبریه و گذر برق

فضای مورد مطالعه بعدی در خیابان پیغمبریه واقع شده است. این فضا در جنوب شرقی مسجدالنبی و در محل اتصال بافت مسکونی به بافت مجموعه بازار قرار گرفته است. در ضلع غربی این فضا، یک مسجد محله ای - با نام مسجد حاج سیدجوادی - قرار گرفته که در ترکیب با واحدهای خدماتی تجاری، از

دلیل دارا بودن کیفیت پایین ابنیه) و ثانیاً تزریق عملکرد مختلط تجاری مسکونی در بناهای باقیمانده، در ارتقاء کیفی و عملکردی فضا موثر واقع گردند. همچنین در حال حاضر فضا به لحاظ محصوریت (با توجه به عملکرد محلی و مقیاس خرد آن) در وضعیت نسبتاً مناسبی قرار دارد و با توجه به ضرورت مطرح شده نیاز به توسعه فضای سبز در محیط دیده می شود و پارک جیبی می تواند راهگشای این مساله باشد.

۴-۲. محدوده بافت تاریخی محمدیه

فضای مورد مطالعه در محله ملک آباد و در جنوب یکی از محورهای اصلی تجاری خدماتی شهر - آیت الله طالقانی - قرار گرفته است محله مذکور به لحاظ تاریخی یکی از محلات قدیمی شهر است، اما تغییرات انجام گرفته در آن در سال های اخیر سبب دگرگونی کالبدی و تحولات اجتماعی و فرهنگی در بافت شده است. تنوع و تکثر کاربری های خدماتی در حوزه پیرامونی فضا سبب جذب شهروندان به آن می شود. فضای مورد بحث برای احداث و توسعه فضای سبز در نزدیکی عناصر ارزشمند تاریخی - آرامگاه حمدالله مستوفی قرار دارد که در بدنه شمال شرقی محدوده به فضا هویتی ارزشمند را بخشیده است. از لحاظ سیما و منظر کالبدی بدنه و محیط می توان با توسعه فضای سبز ضمن بالا بردن دعوت کنندگی به محیط، فضای تاریخی را نیز تلطیف نمود.

۵. تحلیل یافته های پژوهش

در این مرحله بدنبال ارزیابی قابلیت بهره گیری و توسعه فضای سبز (رهیافت پارک جیبی) براساس روش شناسی بیان شده، لازم است تا با بازشناسی اهداف عملیاتی، به بررسی وضعیت معیارها و شاخص های تدوین شده در نمونه های مطالعاتی پرداخته شود. به همین منظور در ادامه نتایج پرسش نامه های کارشناسان با استفاده از روش فرایند تحلیل سلسله مراتبی وارد نرم افزار expert choice شده و برای هر معیار و زیرمعیار ارزش گذاری لازم انجام شده است. سپس برای تعیین میزان قابلیت محدوده های مورد مطالعه در راستای توسعه فضای سبز و پارک های جیبی پرسش نامه ای براساس طیف ۵ مقیاسی لیکرت در بین شهروندان محدوده توزیع گردیده، تا بدین وسیله در موضع مورد مطالعه نیز امتیاز و ارزش محدوده نسبت به هدف پژوهش مشخص شود.

الف) درخت سلسله مراتبی

در مرحله اول به تشکیل درخت سلسله مراتبی پرداخته شده است. در این مرحله سلسله مراتب هدف، معیارها، زیر معیارها مشخص می گردد. همان گونه که بیان شد، این مرحله مهم ترین مرحله فرایند تحلیل سلسله مراتبی می باشد. پس از تشکیل

درخت سلسله مراتبی به مقایسه زوجی معیارها و زیر معیارهای فوق به منظور به دست آوردن وزن هریک از آن ها پرداخته می شود. بدین منظور پرسشنامه هایی تهیه و در اختیار ۳۱ کارشناس در این زمینه قرار داده شد. نمودارهای ذیل نتایج حاصل از پرسش نامه های کارشناسان را در خصوص اولویت ها و ضرایب اهمیت مدل نظری پژوهش نشان می دهد. چرا که هر کدام از معیارها و زیرمعیارهای دخیل در فرایند توسعه فضای سبز و پارک های جیبی در راستای ارتقای کیفیت منظر تاریخی شهر دارای اهمیت و تأثیر گذاری یکسان نمی باشند و می توانند نقش هر مؤلفه نسبت با موضوع، جایگاه متفاوتی داشته باشد.

در سطح معیارها ضریب اهمیت دسترسی و نفوذپذیری و سطح تنوع و فراگیری محیط دارای بیشترین میزان اهمیت نسبت به سایر معیارها می باشد که نشان از اهمیت حضور مردم در مکان دارد، چرا که دو عامل دسترسی و تنوع بیشترین تأثیر را در جذب مردم و سرزندگی محیط دارد. به همین ترتیب سایر معیارها ایمنی و امنیت، سرمایه اجتماعی و سرزندگی و هویت در رتبه های بعدی قرار دارند. براساس روش شناسی فرایند تحلیل سلسله مراتبی پس از مقایسه معیارهای اصلی، زیر معیارها می بایست با هم مقایسه گردند. به همین منظور در ادامه به بررسی اولویت های زیرمعیارهای هر معیار به طور جداگانه پرداخته شده است.

در بررسی و تحلیل زیر معیارها و اهمیت مؤلفه های وابسته به آن در زیر معیارهای «معیار تنوع و سطح فراگیری»، زیرمعیارهای شعاع عملکرد کاربری ها و سطح تنوع؛ در زیر معیارهای «معیار سرمایه اجتماعی»، شبکه اجتماعی؛ در زیر معیارهای «معیار دسترسی و نفوذپذیری»، قابلیت رؤیت پذیری فضا؛ در زیرمعیارهای «معیار هویت»، حس تعلق به فضا؛ در زیرمعیارهای «معیار ایمنی»، تعداد حاضران در فضا و مدت زمان حضورشان و در نهایت در زیرمعیارهای «معیار سرزندگی»، وجود شبکه اجتماعی به عنوان با اهمیت ترین مؤلفه در نظر کارشناسان مطرح می باشد. لذا همان طور که بیان شد در به کارگیری و سنجش قابلیت فضاها برای توسعه پارک های جیبی می بایست به این مهم توجه شود تا بتوان به نتایج موفق در راهکارهای توسعه فضای سبز رسید.

ب) وزن نهایی گزینه ها

جهت کمی نمودن مدل تجربی پژوهش و تجزیه و تحلیل داده ها، از روش مقیاس سازی استفاده شده است. همان طور که بیان گردید؛ مقیاس سازی در این پژوهش براساس طیف ۵ گزینه ای لیکرت صورت گرفته است. به طوری که امتیاز ۱ نشان دهنده کمترین میزان رضایت ساکنین در مورد هریک از سؤالات، و امتیاز ۵ نشان دهنده بیشترین میزان رضایت است. بدین ترتیب عدد ۳ به عنوان میانه نظری پاسخ ها انتخاب می شود ($5 > X > 1$).

پس از بدست آوردن ضریب اهمیت معیارها و زیرمعیارهای مدل

اجتماعی و دسترسی» در حد متوسط و «ایمنی و امنیت و سرزندگی» در سطح بد می‌باشد. به طور کلی شهروندان قابلیت توسعه پارک جیبی در این محدوده و نقشی که در ارتقای کیفیت منظر تاریخی دارد را در حد متوسط ارزیابی کرده‌اند که با توجه به ارزش هر معیار می‌توان از فرصت‌های موجود در محله در راستای توسعه فضای سبز استفاده نمود. با توجه به ویژگی‌های بافت پیغمبریه و قرارگیری عناصر شاخص تاریخی و با هویت و همچنین توجه برنامه‌ریزی‌های شهری به این محدوده،

نظری پژوهش، برای اولویت‌بندی گزینه‌های مورد مطالعه و تعیین قابلیت اجرا و توسعه فضای سبز با بکارگیری رهیافت پارک جیبی، می‌بایست این ضرایب در موضع مورد مطالعه مورد سنجش قرار گیرد؛ لذا در ادامه نتایج ارزیابی پرسش‌نامه شهروندان آورده شده است.

در جدول ۳ مشاهده می‌شود که در محدوده تاریخی پیغمبریه نظر مردم در خصوص مؤلفه‌هایی همچون «سرمایه اجتماعی» و «هویت» در سطح متوسط و مؤلفه‌هایی همچون «تنوع، سرمایه

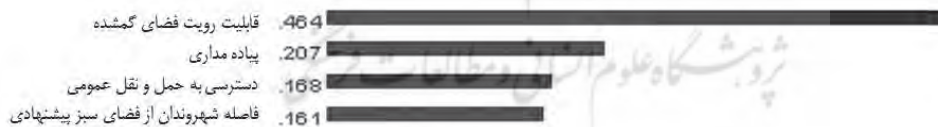
نمودار ۳: مقایسه زوجی معیارهای مدل نظری پژوهش (نگارندگان)

نمودار ۴: مقایسه زوجی زیر معیارهای معیار تنوع و سطح فراگیری مدل نظری پژوهش (نگارندگان)

نمودار ۵: مقایسه زوجی زیر معیارهای معیار سرمایه اجتماعی مدل نظری پژوهش (نگارندگان)

نمودار ۶: مقایسه زوجی زیر معیارهای معیار دسترسی و نفوذپذیری مدل نظری پژوهش (نگارندگان)

نمودار ۷: مقایسه زوجی زیر معیارهای معیار هویت مدل نظری پژوهش (نگارندگان)

نمودار ۸: مقایسه زوجی زیر معیارهای معیار ایمنی مدل نظری پژوهش (نگارندگان)

نمودار شماره ۹: مقایسه زوجی زیر معیارهای معیار سرزندگی مدل نظری پژوهش (نگارندگان)

می‌توان انتظار داشت که سرمایه اجتماعی و هویت محله‌ای در این بافت بالا باشد و لذا تأثیر مستقیمی بر قابلیت فضا در راستای توسعه پارک‌های جیبی داشته باشد؛ چرا که این مؤلفه‌ها در سرزندگی و بهره‌برداری از محیط تأثیر فراوانی دارد و از سوی دیگر حضور مردم و شدت و مدت حضور آنان در فضا در رابطه‌ای دوسویه، سبب ارتقای کیفیت منظر تاریخی شهر می‌شود و در خاطره‌سازی محیط شهری نقش به‌سزایی دارد. همچنین در زیرمعیارهای دیگر همچون «سرمایه اجتماعی، سرزندگی و ایمنی و امنیت محیط» نیز در درجه‌های بعدی مؤثر می‌افتد. به لحاظ موقعیت دسترسی نیز به سبب قرارگیری در بافت محله‌ای و تاریخی، دارای محدودیت می‌باشد که به سبب توجه شهرداری و با اقداماتی که در بافت به انجام رسانده - از قبیل گشایش‌های فضایی، آرام‌سای‌های ترافیکی - قابل جبران است.

در بررسی نظر شهروندان در خصوص معیارها و زیرمعیارهای محدوده تاریخی محمدیه همان‌طور که مشاهده می‌شود معیار «تنوع و فراگیری و سرمایه اجتماعی محیط» در سطح متوسط و نزدیک به خوب ارزیابی شده است؛ در حالی‌که سایر معیارها همچون «هویت، دسترسی و نفوذپذیری، ایمنی و امنیت و سرزندگی» در سطح متوسط رو پایین و بد امتیازدهی شده است. به‌طور کلی میزان قابلیت توسعه فضای سبز با رهیافت پارک جیبی در محدوده مورد مطالعه با امتیاز ۲٫۹۱ نزدیک به سطح متوسط ارزیابی شده است.

موقعیت محدوده بافت تاریخی محمدیه به سبب تأثیرات شهرسازی معاصر دچار تحولات زندگی مدرن شده است و در دل بافت تاریخی، دسترسی و گذر جمع و پخش‌کننده به جای دسترسی‌های محلی تعریف شده است. این مقوله سبب شده تا

جدول ۳: نتایج پرسش‌نامه شهروندان در محدوده بافت تاریخی پیغمبریه (ماخذ: نگارندگان)

نام محدوده	ارزش	سطح دوم	ارزش	سطح سوم	ارزش
محدوده بافت تاریخی پیغمبریه	۳۰۸	تنوع و فراگیری	۳۰۶	۳۰۶	شعاع عملکردی کاربری‌ها
			۳۰۶	۳۰۶	تنوع فعالیت‌ها
			۲۷۶	۲۷۶	حضور افراد مختلف گروه سنی
			۲۲۲	۲۲۲	حضور افراد مختلف گروه جنسی
			۲۰۹	۲۰۹	مشارکت مدنی
	۳۰۸	سرمایه اجتماعی	۳۲۱	۳۲۱	شبکه‌های اجتماعی
			۳۳۴	۳۳۴	اعتماد اجتماعی
			۳۴۴	۳۴۴	پیوند همسایگی
			۳۴۷	۳۴۷	وجود نشانه و نماد شاخص
			۳۲۷	۳۲۷	حس تعلق
محدوده بافت تاریخی پیغمبریه	۳۰۸	هویت	۳۵۶	۳۵۶	انعطاف‌پذیری محیط
			۳۱۴	۳۱۴	پیاده‌مداری
			۲۸۶	۲۸۶	دسترسی به حمل و نقل عمومی
			۳۲۳	۳۲۳	قابلیت رویت فضا
			۳۴۱	۳۴۱	فاصله شهروندان از فضای سبز پیشنهادی
	۳۰۸	دسترسی و نفوذپذیری	۳۱۸	۳۱۸	تعداد زنان و مردان در محیط
			۲۸۵	۲۸۵	ساعات حضور شهروندان
			۳۰۱	۳۰۱	وجود دستگاه‌های امنیت در محیط
			۲۵۸	۲۵۸	وضعیت اقتصادی
			۲۸۷	۲۸۷	وجود فضاهای جمعی
محدوده بافت تاریخی پیغمبریه	۲۶۶	سرزندگی	۲۶۶	۲۶۶	اختلاط کاربری‌ها
			۲۴۹	۲۴۹	

نتیجه گیری

استفاده کنندگان با ویژگی های فردی متفاوت، درک متفاوتی از مطلوبیت، ترجیح و رضایت دارند؛ به عبارتی عینک های ذهنی که افراد از پس آن به موضوعات می نگرند، سبب می شود که با دید متفاوتی به موضوعات و محیط اطراف نگاه کنند. بررسی نمونه ها این امکان را فراهم می آورد تا ساختار غالب بر ذهن افراد یک جامعه شناسایی شود. براساس تحلیل پرسشنامه های مطرح شده در این پژوهش که به واسطه روش های کمی و مدل نظری پژوهش تحقق پیدا کرد؛ می توان به این نتیجه رسید که توسعه فضای سبز با بکارگیری رهیافت پارک های جیبی در شهرهای امروزی با توجه به کمبود فضای باز و سبز موجود، بالا بودن تراکم جمعیتی و ساختمانی، مشکلات زیست محیطی شهرها نقش بسیار تأثیرگذاری را در تلطیف محیط شهری، افزایش حضور شهروندان و در نتیجه بالابردن تعاملات اجتماعی، سرزندگی، امنیت و حس تعلق به محیط داشته و می تواند بر روی ادراک شهروندان از محیط شهری اثربخش باشد. لذا اطلاعات بالقوه محیطی با ساماندهی و توسعه فضای سبز کوچک که می تواند به عنوان نشانه و نقاط ارجاع دادنی برای ساکنان محله ها به ویژه در بافت تاریخی شهر نقش بازی کند؛ به اطلاعات بالفعل تبدیل شده و می تواند بر ارتقای منظر تاریخی بافت تأثیر مثبت داشته باشد. نتایج نهایی نشان می دهد، میزان قابلیت توسعه فضای سبز با رویکرد پارک های جیبی با خصوصیات خوبی از قبیل هزینه طراحی کم، اشغال فضای پایین و قابل طراحی در هرگونه زمین و نوع خاک، ایجاد سرسبزی و سرزندگی شهری، می تواند راهکار خوبی برای افزایش مطلوبیت شرایط زندگی در شهرها باشد. نشان داده شد که چگونه از ظرفیت فضاهای گمشده و رها شده شهری برای رفع مشکلات شهری به ویژه کمبود توسعه فضای سبز شهری می توان بهره برد. در بررسی و ارزیابی محدوده های مورد مطالعه که به صورت سلسله مراتبی سطح بندی شده؛ در ابتدا با روند علمی به ارزش گذاری و رتبه بندی مدل نظری پرداخته شده و تمامی مؤلفه ها با یک ارزش در محدوده دخیل نشده و از کارشناسان امور شهری خواسته شده که با توجه به تجربه و میزان تأثیرگذاری هر یک از معیارها و زیرمعیارها در توسعه پارک های جیبی، اولویت مدل نظری را تعیین نمایند. نتایج نشان دادند که در توسعه فضای پارک جیبی که در مقیاس محله مطرح می باشد، مؤلفه های اجتماعی دارای ارزش بیشتری هستند. نتایج همچنین بیانگر آن می باشد که با وجود اینکه محدوده تاریخی پیغمبریه به نسبت محدوده در شهر قزوین از قابلیت بیشتری برخوردار است ولی به طور کلی ارزیابی شهروندان برای تبدیل این فضاها به پارک جیبی در سطح متوسط می باشد و تفاوت چشمگیری بین دو فضا دیده نمی شود. بنابراین می توان با ساماندهی فضای شهری و تقویت نقاط قوت و فرصت موجود در محدوده ها، امکان اجرایی شدن این مهم را فراهم نمود.

منابع

- آتشین بار، محمد (۱۳۹۲). **منظر، دیسپلین آینده**، منظر، (۲۳)، ۴-۱.
- بحرینی، سید حسین و ناهید علی طالب آبادی (۱۳۷۲). **تدوین اصول و ضوابط طراحی محیطی ورودی شهر**، محیط شناسی، (۸)، ۲۴-۲۶.
- لاسوس، برنارد (۱۳۹۲). **ی ک رویکرد جهانی به سوی سرزمین**، منظر، (۲۳)، ۵-۲.
- بهرامی نژاد، دهقان (۱۳۸۲). **شناخت و ارزیابی کیفیت محیط شهری در بافت میانی شهرها**، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه شیراز.
- بهرام سلطانی، کامبیز (۱۳۷۴). **کاربرد فضای سبز شهری در طرح های جامع و اصول طراحی پارک ها**، شهرداری ها، (۱۱)، ۱۷-۲۱.
- حبیبی محسن و مقصدی (۱۳۸۱). **مرمت شهری**، تهران: دانشگاه تهران.
- خاکی، غلامرضا (۱۳۷۹). **روش تحقیق در مدیریت**، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.
- رفاعیان مجتبی، زهرا خدایی، (۱۳۸۸). **بررسی شاخص ها و معیارهای مؤثر بر رضایت مندی شهروندان از فضاهای عمومی شهری**، منظر، ۱۸ (۵۳)، ۲۲۷-۲۴۸.
- ریاحی مقدم، ساشا (۱۳۹۱). **مدیریت منظر تاریخی شهر**، منظر، (۱۸)، ۹-۴.
- سرمد، زهره و حجازی عباس (۱۳۸۱). **روش تحقیق در علوم رفتاری**، چاپ ششم، تهران: آگاه.
- سعیدنیا، احمد (۱۳۷۹). **فضای سبز شهری**، تهران: مرکز برنامه ریزی شهری.
- سیروس صبری، رضا (۱۳۸۲). **منظر شهری**، فصلنامه ما، ۳ (۱۲-۱۳)، ۱۴-۱۹.
- سیف اله، سیف الهی و مروت برزو (۱۳۹۲). **شکل گیری هویت قومی و ملی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن در نزد ساکنان کرج**، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، (۱)، ۶، ۳۱-۵۰.
- شکوهی نیا، شهرام و رشید شمالی پریسا (۱۳۷۸). **ورودی شهر**، جستار، (۱۸)، ۳۶-۴۵.
- طاهری، فرهاد (۱۳۸۹). **تدوین ضوابط و معیارهای شهرسازی ورزش محور**، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد برنامه ریزی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین.
- عمید، حسن (۱۳۶۳). **فرهنگ فارسی عمید**، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
- فیضی، محسن و اسدپور علی (۱۳۹۲). **تحلیل منظر کلان تاریخی شیراز براساس ترسیم های جهانگردان خارجی**، باغ نظر، (۲۴)، ۱۰-۳.
- فیضی، محسن و اسدپور علی (۱۳۹۲). **تحلیل ادراک شهروندان از منظر ساختمان های بلند شهری**، مطالعات معماری ایران، (۳)، ۷-۱۴.
- کلان، گوردن (۱۳۷۷). **گزیده منظر شهری**، (منوچهر طبیبیان، مترجم)، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- کاکاوند الهام و براتی ناصر (۱۳۹۲). **ارزیابی تطبیقی کیفیت محیط سکونت شهری با تأکید بر تصویر ذهنی شهروندان (مطالعه موردی: شهر قزوین)**، فصلنامه هنرهای زیبا، (۱۸)، ۳، ۲۵-۳۲.

- گلکار، کوروش (۱۳۸۰). مؤلفه های سازنده کیفیت محیط شهری، صفحه، (۳۲)، ۳۹-۳۱.
- مجنونیان، هنریک (۱۳۷۴). مباحثی پیرامون پارک ها و فضای سبز، تهران: سازمان پارک ها و فضای سبز شهری.
- مهندسین مشاور شهر و برنامه (۱۳۸۹). قزوین: طرح جامع و تفصیلی شهر قزوین.
- مرکز آمار ایران، سرشماری نفوس و مسکن (۱۳۸۵). مرکز آمار ایران.
- موتین، کلیف (۱۳۸۶). ابعاد سبز طراحی شهری، تهران: شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.
- یونسکو (۲۰۰۵). بیانیه وین در مورد میراث جهانی و معماری معاصر-مدیریت منظر شهری تاریخی .

- Oxford Advanced Learners, (1989). "Dictionary of Current English", New york: 1023
- Porteous, J.D. (1971). **The Quality of Urban Environments-Environment and Behavior**-(3), 105.
- RIVM (2002) , in: bouwman, A., van kamp, workshop livability ,13
- Van Kamp I., Leidelmeijer K., Marksmen G., de Hollander A (2003); **Urban environmental quality and human well-being towards a conceptual framework and demarcation of concepts: A literature study**; J Landscape and Urban Planning, (65), 5-18.
- Van poll (1997). **The perceive Quality of the urban residential environment, A multi – Attribute evaluation**, Groningen (19), 17.
- <http://streetswiki.wikispaces.com/Pocket+Parks>
- <http://sustainablecitiescollective.com>
- <http://tripadvisor.com>

Evaluation of the Potential Impact of Developed Green Space by Using Pocket Park Approach in Historic Landscape Quality (Case Study: Qazvin city)*

Raza kheyroddin**

Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, IUST (IranUniversity of Science and Technology), Tehran, Iran.

Chercheur-Doctorant attaché à l'Équipe IPAPE, CITERES, (UMR 7324), Département Aménagement, Ecole Polytechnique de l'Université François Rabelais de Tours, France.

Elham Kakavand

M.A. Postgraduate of Urban and Regional Planning, Department of Urbanism and Architecture, Imam Khomeini International University, Iran.

Morteza Omid

M.A. Postgraduate of Urban and Regional Planning, Department of Urbanism and Architecture, Islamic Azad University, Qazvin Branch, Iran .

Abstract

When the human habitat can provide more utility to a man who meets his expectations. The expectations are defined in all aspects of environmental, social, physical, economic situation and so on in residential place. If any of these desirable qualities are lacking in a person's life, will affect the perception and feeling of space and the level of satisfaction. City's landscape shows the quality of urban space to citizen, reveals the whole city's landscape as a "text", and has ability to "read" and "reading" the text provides. Picture of urban landscape plays an important role in creating a sense of security, increased experience, a sense of being in place and there. Nowadays more than half of the world's populations live in urban areas. This figure is about 60 percent by 2020. Hence, the phenomenon of urbanization has become inevitable today. Therefore, we should consider that civil society encompasses a wide range of cultural, social, and occupational groups. Use patterns and natural green spaces can play a significant role in improving the quality and readability perspective of the urban environment due to the high volume of urban construction. These issues have a direct impact on citizens' perceptions and cause actual potential to become a truly urban environment.

Nowadays most important public spaces in cities are small spaces that have important effect on city's landscape. These spaces are not used for various reasons, such as the very small dimensions, location, and ownership. There is no possibility of using them for medium and large-scale land use. However, due to the fact that these spaces are usually without charge, become good places for many social crimes. In addition, the Visual and environmental problems arising from these areas have urged managers and urban planners to plan for organizing these spaces. In this way, the pocket park approach, as one of the most effective methods to improve the quality of lost spaces, has been developed. However, in developing pocket park, attention to the demands of all the people is very difficult and complex. In this research, we emphasize all the aspects of reconstruction and development of green spaces approach by using a pocket park.

Background studies on the development and use of the pocket parks in the city as green spaces show that these spaces increase the equitable distribution of public green spaces to urban environments and help to mark the urban spaces for readability.

From this perspective, the present study first, investigated the recognition of the city, particularly in the historical context of the city, pocket park on the development of urban green spaces.

Then, using the elements of effective standards promotes quality development in historical perspective and use spaces to take advantage of the pocket parks to improve the quality of landscape. The present study seeks to identify the missing spaces in different parts of the city of Qazvin and then use the criteria of effective components in these spaces into pocket parks to Feasibility and prioritizing the use of this space. To achieve this important issue, it uses the analytic hierarchy process (AHP), because with this method we can compare binary criteria, sub criteria and options. Then to prioritize the case study, a questionnaire was designed according to the range of five-point Likert scale ($1 < X < 5$) to assess the quality of the urban environment. 286 Questionnaires based on the formula of Cochran are distributed among citizens residing in Qazvin's residential areas. The study results indicate that if the space has more diversity and permeability; it will have more possibility to create pocket parks and the spaces will be closer to nature and green spaces in the city's landscape. Considering this, it will take steps towards improving the quality of urban environment.